

Sura (Soura) Antik Kenti'nde Bizans Kiliseleri*

Byzantine Churches in the Ancient City of Sura (Soura)

Neslihan Kılıç Kabil¹

öz

Myra'nın territoriumu içinde yer alan Sura Antik Kenti, klasik dönemden itibaren özellikle Apollon Surlu Tapınağı ve bu tapınak çevresinde şekillenmiş olan kehanet uygulamaları ile var olmuş bir komei durumundadır. Yerleşim, bugün hâlâ Sura olarak adlandırılan kasabanın yakınında yer almakta ve kentin kalıntıları iki farklı bölgeye yayılmış durumdadır. Bunlardan biri, deniz seviyesinden yaklaşık 150 m yukarıda, kısmen kale ve surlar ile tahkim edilmiş durumdaki yerleşim alanıdır. Kalıntıların güçlükle seçilebildiği bu yerleşim yeri üç farklı yapıım evresine sahip olan ve bugün Sura Şehir Kilisesi olarak adlandırılan Bizans dönemi dini yapısına sahiptir. Kent güney batısında deniz ile bağlantısı bulunan vadiye bakmaktadır. Yerleşime ait diğer kalıntılar, bugün deniz ile arasında yaklaşık 1,5 km boyunca bataklık bulunan bu vadinin içinde bulunmaktadır. Bataklık kıyısında Apollon Surlu Tapınağı ile kehanet uygulamalarının gerçekleştirildiği kutsal kaynak suyu yer almaktadır. Tapınağın kuzeyinde yer alan Bizans dönemine ait kilise, bu komei için ikinci bir ibadet mekânı sunmakta, bugün Sura Vadi Kilisesi olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Sura Antik Kenti Bizans dönemi dini mimarisini oluşturan Sura Şehir ve Vadi Kiliseleri ele alınmış olup, çalışmanın yöntemini; literatür araştırması, arazi çalışmaları, röleve ve rekonstrüksiyon çizimlerini içeren belgeleme çalışmaları oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Likya, Soura, Sura, Bizans, Kilise

ABSTRACT

The ancient city of Sura was in the territory of Myra, which was famous for the Temple of Apollo Surlu and the oracle tradition that had formed around it since the classical period. The settlement is located near the village that still bears the name of Sura even today, and ruins of the ancient city extend to two different regions. The first part of the residential area is located 150 m above sea level and is partially fortified by the fort and walls. This settlement, the remains of which can hardly be distinguished, houses a Byzantine church known as Sura City Church, which went through three different construction phases. The city overlooks the valley to the southwest where it connects to the sea. An approximately 1.5 km swamp stretches between the sea and the valley, which is where the second part of the ruins of the ancient settlement are located. The Temple of Apollo Surlu and the sacred spring where divination practices were carried out are located on the shores of the swamp. The other Byzantine church is called Sura Valley Church today and was built to the north of the temple as a second religious building for this settlement. This study uses literature and

*Bu makale, 2019 yılında, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Yüksek Lisans Programı kapsamında, Doç. Dr. H. Ayça TIRYAKI TÜRKMENOĞLU danışmanlığında yapılan, "Sura (Soura) Antik Kenti Bizans Dönemi Dini Mimarisi" isimli yüksek lisans tez çalışması baz alınarak hazırlanmıştır.

¹(Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.K.K. 0000-0002-6444-3703

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Neslihan Kılıç Kabil,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Doktora Programı, İstanbul, Türkiye
E-posta: neslihan.kilic@gmail.com

Başvuru/Submitted: 31.01.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 21.02.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 03.06.2022

Kabul/Accepted: 16.06.2022

Online Yayın/Published Online: 28.06.2022

Atfif/Citation: Kılıç Kabil, Neslihan, "Sura (Soura) Antik Kenti'nde Bizans Kiliseleri", *Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History* 31 (2022), 243-276.
<https://doi.org/10.26650/sty.2022.1066062>

field research methods in its scope and makes survey and reconstruction drawings in order to discuss the Sura City and the Valley Churches that constitute the period of Byzantine religious architecture there.

Keywords: Lycia, Soura, Sura, Byzantium, Church

EXTENDED ABSTRACT

The ancient city of Sura is located 6 km northwest of the Lycian city of Myra, now known as Demre. The settlement was in the territory of Myra and it was particularly documented in the ancient written sources for its oracle practices during the pagan period. The only identified written source referring to Sura from the Byzantine period is an alphabetical list of places and names written by Stephanus of Byzantium. Following this list, the earliest information about the Byzantine period of the city was given by researchers and travelers who had visited the region in the 19th and 20th centuries. However, no archaeological excavations have been carried out in the city.

Although the preservation status of urban structures is poor, some of them can be identified as sarcophagi and as the fort and city walls, workshops, ruler's residential complex and houses, and places of worship such as the temple, churches, and chapels. The structures that met the daily needs of the people of Sura are located in the acropolis, while the holy spring and the religious buildings such as the temple and a Byzantine church are situated in the valley.

Sura City Church is the first of the two Byzantine churches that constitute the subject of this study and is located in the acropolis. This church underwent three different construction phases, each built within the boundaries of the previous one. The most preserved part of the first phase of the church is the apse, which has a semicircular plan on the inside and a half-hexagonal shape on the outside. Although the church is estimated to have had a basilica plan with three naves, no tangible information can be obtained due to the north and south walls being roughly at the foundation level and the western section having been completely demolished. The nave of the church measures 18.44 x 25.09 m, which is rare for the Lycian region. An underground cistern is found in the northern part of the structure. A substantial part of the cistern was carved into bedrock, and the north wall of the church was supported by a single pillar with two arches spanning east to west in the cistern. The second construction phase is located within the ruins of the first church, with the western portion of the building being unidentifiable due to the level of destruction. However, the semicircular form of the apse belonging to the second phase can be observed to the west of the first church's apse. The third and final construction phase of the ruins is a burial chapel that was constructed within the nave of the second church. The most preserved structure of the ruins is this building and its three apses and single nave measuring 5.30 x 7.70 m. The only entrance to the chapel is on the west wall. Unlike the south wall, the north wall has two pilasters that formed three arches that are no longer preserved. These arches and pilasters would have been used for forming the

arcosolia rather than for supporting the chapel vault. Furthermore, pendentive stones on the north wall behind the pilasters indicate the chapel to have once been covered with a barrel vault.

Because no pieces of the architectural plastic elements are found in or around the ruins, the dating of the churches was made by comparing them with others in surrounding settlements. According to the obtained results, the first phase of the structure is estimated to have been built around the 6th century. Despite the lack of sufficient information about the second phase plan, previous studies have dated it to the 8th century. Lastly, the third phase of the structures appears to have been built around the 11th or 12th centuries.

The second church in Sura is the Sura Valley Church, located in the valley southwest of the city. This church is preserved up to the roof level along the east and west walls, to the window arches in the south wall, and to the windowsills on the north wall. The building has a basilica plan with a single apse and three naves. A narthex is found in the west wall, and a single nave chapel is adjacent to the south wall of the church. The apses of both the church and the chapel have a semicircular floorplan. Stone pillars were used to separate the nave, whose dimensions are 13.66 x 20.22 m. The beam holes observed in the east wall of the narthex and east of the north aisle walls indicate that the narthex had a second floor and the naves had galleries. The building was determined from the height of the preserved walls to have been covered with a single gable roof above the nave and shed-type roof above the narthex. The additional chapel to the south of the church measures 4.50 x 4.19 m and is thought to have had a barrel vault.

The church has been concluded to have been built in the 5th or 6th century by comparing the data obtained from field studies and from the literature review of research published on architectural plastic elements and plans from churches in the surrounding settlements. The chapel is assumed to have been a later addition to the church due to the differences in the masonry technique between the church and the chapel.

Giriş

Sura Antik Kenti, Orta Likya bölgesinde yer alan ve Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi olan Myra'nın (Demre) 6 km kuzey batısında bulunan ve bugün hâlâ aynı isimle, Sura Mevkii olarak adlandırılan alanda yer almaktadır (Resim 1). Kent, *komei* niteliğinde oldukça küçük bir yerleşim ve Myra antik kentinin territoriumu içerisindeydi.¹ Kısıtlı sayıdaki antik kaynakta ismi geçmekte olan Sura, özellikle pagan dönemde bir kehanet merkezi olma özelliği ve uygulanan kehanet yöntemlerinin detayları ile kayda geçirilmiştir.² Bizans dönemine ait yazılı kaynakların oldukça sınırlı olmasının yanında alanda bugüne kadar bir arkeolojik kazı da gerçekleştirilmemiştir.³ Dolayısıyla kentin Bizans dönemine dair bilgileri, 19. yüzyıl itibarı ile alanı ziyaret etmiş olan gezginlerin anılarından, 20. yüzyıl itibarı ile bölgede incelemelerde bulunmuş olan araştırmacıların yazılarından ve günümüze ulaşan sınırlı sayıdaki kalıttan elde edilebilmektedir.⁴

- 1 Thomas Abel Brimage Spratt ve Edward Forbes, *Travels in Lycia, Milyas, and The Cibyratis*, (London: John Van Voorst, 1847), 1:136.; Otto Benndorf, George Niemann, Eugen Adolf Hermann ve Felix von Luschan, *Reisen im Südwestlichen Kleinasien: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyris*, (Wien: C. Gerold's Sohn, 1889), 2:9.; Bülent İşler, "Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, haz. Nevzat Çevik, (Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010) 237; Nevzat Çevik, "Myra'nın Kehanet Merkezi: Sura", *Antalya Kültür ve Turizm Dergisi* 17, (2013), 99.; Martin Zimmermann, *Untersuchungen Zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens*, (Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1992b), 114-115.
- 2 Sura ile ilgili bilgi veren antik kaynaklar; Pliny, *Naturalis Historia*, çev. William Henry Samuel Jones (Massachusetts: Harvard University Press, 1963) 8:475.: "Likya'da bulunan Myra'daki Curium olarak adlandırılan Apollon kaynağında, balıklar üç kez çalan flüt ile çağırıldığında, gelecekte haber vermek için ortaya çıkarlar. Eğer kendilerine atılan ete saldırırlarsa bu iyi bir göstergedir. Eğer onu kuyrukları ile geri çevirirlerse bu kötüye işaretir..."; Plutarch, *Moralia*, çev. Harold Cherniss, William C. Helmbold (Massachusetts: Harvard University Press, 1957) 12: 419-421.: "... gerçekten ben Lykia'da, Phellos ve Myra arasında bulunan Sura'da, insanların, diğerlerinin kuşla yaptıkları akılcı ve profesyonel sistemi, balıkların dönüşlerine, kaçışlarına ve kovalamacalarına bakarak yaptıklarını, bunlardan ilahi sonuçlar çıkardıklarını duydum..."; Aelian, *On The Characteristics of Animals*, çev. Alwyn Faber Scholfield (Massachusetts: Harvard University Press, 1959), 2: 185-187.: "... Likya'da, Myra ile Phellus arasında, Sura diye adlandırılan kasabada, kendilerini balıklar ile yapılan kehanetlere adayınların olduğu yerde, balıkların çağırıldıklarında ortaya çıkmalarını, geri kaçmalarını ya da ilgi göstermeyen davranışlarının anlamını ve ortaya çıkan balıkların sayılarını yorumlayanların olduğunu öğrendim. Bir balık suyun dışına sıçradığında ya da derinlerden yüzerek geldiğinde, yiyeceği kabul veya reddettiğinde, bu bilgilerin kehanetlerini duyacaksınız..."; Athenaeus, *Deipnosophists: Or, Banquet of the Learned*, çev. Charles Duke Yonge (London, H. G. Bohn, 1854), 2: 527-528.: "...Balıklar ile kehanette bulunan Likyalı insanları görmezden gelmek istemiyorum. Polycharnus Likya Tarihi'nin ikinci kitabında; "...eğer deniz kenarına giderseniz, Apollo koruluğunun kıyısında, kumlarda oluşan girdapta kehanet arayanlar vardır. Elleri iki ahşap şişe geçirilmiş onar et bulunur. Kehaneti arayanlar şişleri girdaba atıp olacakları izlerken, rahipler koruda sessizce beklemektedirler. Çubukların atılması sonrasında, havuz deniz suyuyla dolar ve çok sayıda ve çeşitli balık görünür, daha önce görülmemiş bir süreç başlar ve balıkların boyutları konusunda dikkatli olunması gerekir. Kâhin balıkların cinsini açıklar açıklamaz, kehaneti arayan kişi, rahip tarafından dileğinin geleceğini öğrenir... Bu balıklar arasında; levrek, lüfer, bazı zamanlarda balina ve testere balığının yanında, hiç görülmemiş tuhaf görünümlü balıklarda bulunmaktadır..." der. Artemidoros'un Coğrafya'sının 10. kitabında ise; "... ayrıca girdapta büyük balıklar da vardır. Kehaneti arayan kişi, ahşap şişler üzerinde, haşlanmış veya kızarmış et, arpa veya buğday ekmeği gibi sunabileceği en iyi parçaları sunar. Liman ve yer Dinos olarak adlandırılmaktadır..."
- 3 Yapılan araştırmalar neticesinde, Sura'dan bahseden, Bizans dönemine ait tek yazılı kaynağın Bizanslı Stephanus'un alfabetik coğrafya sözlüğü olduğu tespit edilmiştir. Bk. Alexander Kazhdan, "Stephen of Byzantium", *The Oxford Dictionary of Byzantium* içinde, haz. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Maffry Talbot, Anthony Cutler, Timonty E. Gregory ve Nancy Patterson Ševčenko (New York: Oxford University Press, 1991), 3: 1953-1954.
- 4 Bk. dipnot 8.; dipnot 18.

Sura, oldukça küçük bir antik yerleşim olmasına rağmen, kent iki farklı alana kurulmuş durumdadır (Çizim 1). Bu yerleşkelerden biri bugün Sura Mevki denilen bölgenin batısında, vadi sınırındaki düzlükte yer almaktadır. Burası tahribat durumu nedeniyle zorlukla tespit edilebilen konut yapıları, mezarları, savunma yapıları, işlikleri, hem yerleşime hem de vadiye hâkim durumda olan bey konağı ve bugün Sura Şehir Kilisesi⁵ olarak adlandırılan kilisesi ile Sura halkının yaşam alanını oluşturan bir yerleşimdir. Bu yerleşimin batısında, yaklaşık olarak 150 m derinliğinde olan vadide, bugün bataklık durumunda olan koyun sınırında kehanetleri ile ünlü olan Apollon Surlus Tapınağı⁶ ve bu tapınağın 85 m kuzeyinde Sura Vadi Kilisesi yer almaktadır⁷ (Çizim 1). Bugün kısmen korunmuş antik dönem merdivenleri ve patika ile ulaşılan vadi içinde yerleşimin varlığına dair herhangi bir konut veya işlik kalıntısı tespit edilememiş olmasına rağmen tapınak ve kilise yapıları, yan yana korunarak günümüze ulaşmış durumdadır.

Sura Şehir Kilisesi

Kilise, Sura yerleşkesinin vadiye sınır olan batı bölümünde hem kente hem de vadiye hâkim bir tepe üzerinde yer alan bey konağının kuzey eteklerinde yer almaktadır (Çizim 1). Yapı kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu konumlandırılmış olup, en önemli özelliklerinden biri üç ayrı yapı evresine sahip olmasıdır.⁸ Bu yapılardan 1 numaralı kilise olarak adlandırılan ve en dışta yer alan yapı, tek apsisli ve üç nefli bazilikal planlı yapıdır. 2 numaralı kilise, ilk dönem kilisesinin yaklaşık olarak orta nefine yerleştirilmiş, daha küçük boyutlu olan tek apsisli ve muhtemelen üç nefli bazilika olup, 3 numaralı kilise/şapel, 2 numaralı kilisenin naos bölümüne yerleştirilmiş olan üç apsisli ve tek nefli şapel yapısıdır (Çizim 2).

1 Numaralı Kilise

Sura 1 numaralı şehir kilisesi, büyük oranda zemin seviyesinde korunmuş durumdadır. Yapının en korunmuş bölümü olan apsis cephesi 3,35 m yüksekliğe kadar çıkmasına rağmen,

- 5 Yapı, Sura Akropol veya Şehir Kilisesi olarak adlandırılmaktadır. Kilise daha önce Otto Feld tarafından Şehir Kilisesi olarak adlandırılmış olduğu için çalışma kapsamında bu isim ile ele alınmıştır. Bk.: Otto Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", *Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit* içinde, haz. Jürgen Borchhardt, (Berlin, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Gebr. Mann Verlag, 1975), 411-413.
- 6 Apollon Surlus Tapınağı 2019 yılında yüksek olarak çalışılmıştır. Bk.: Rıfat Onur İbci, "Sura Apollon Tapınağı ve İlişkili Kült Kalıntıları" (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2019).
- 7 Yapı kaynaklarda ayrıca Sura Liman Bazilikası olarak da isimlendirilmektedir.
- 8 Sura Şehir Kilisesi hakkında yapılan çalışmalar kronolojik olarak; Hans Rott, Karl Michel, Leopold Messerschmidt ve Wilhelm Weber, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, (Leipzig: Dieterichsche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1908), 342.; Richard Martin Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", *Anatolian Studies* 13, (1963), 143.; Otto Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", *Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit* içinde, haz. Jürgen Borchhardt, (Berlin, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Gebr. Mann Verlag, 1975), 411-413.; Clive Foss, "The Lycia Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers* 48, (1994), 26.; Grossmann ve Severin, *Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien*, 16-17.; Hansgerd Hellenkemper ve Friedrich Hild, *Tabula Imperii Byzantini*, haz. Johannes Koder, (Wien, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004), 8:865.

güney duvarı kısmen, kuzey ve batı duvarları ise sadece planı gözlemlemeye izin verecek ölçüde günümüze ulaşmıştır.

Tek apsisli, üç nefli ve pastophorion odaları bulunmayan yapının en önemli özelliklerinden biri, dışa taşkın üç cepheli apsisidir. Bu apsinin kuzeydoğu cephesinde pencere denizliğinin sınırlarının seçilmiş olması, apsinin her bir cephesinde pencereler bulunduğu dair ipucu vermektedir (Çizim 2, 3, Resim 2). Apsisin naosa açıldığı bölümde, her iki yanda bulunan duvar payeleri nedeniyle, yapının üç nefli olduğu tespit edilebilmekte, kuzey nefin 3,33 m, orta nefin 9,59 m ve güney nefin 3,65 m ölçülerinde olduğu anlaşılmaktadır. Fakat naos içine, inşa edilmiş olan 2 ve 3 numaralı kiliseler nedeniyle, nef ayrımlarının hangi teknik ile yapılmış olduğu anlaşılammaktadır. Bahsi geçen sonraki dönemlerde inşa edilmiş kiliselerin inşasında sütun tamburlarının kullanılmamış olması, yapının nef ayrımlarının payeler ile yapılmış olduğunu düşündürmektedir.

Yapının önemli özelliklerinden biri beden duvarlarının sahip olduğu kalınlıktır. Moloz taş ile inşa edilmiş olan kilisenin korunma durumu oldukça kötü olan batı duvarında 0,95 m olan duvar kalınlığı, yapının diğer duvarları için 1,20-1,30 m arasında değişen ölçülere sahiptir. Yapının büyük oranda tahrip olmuş olması nedeniyle bir galeri katına sahip olup olmadığı tespit edilememekle birlikte, duvarların sahip olduğu bu kalınlık galeri katlarını taşımak için uygun bir ölçü olarak kabul edilmektedir.

Yapı naosu sahip olduğu 18,44 x 25,09 m ölçüleri ile ayrıca dikkat çekmektedir. Likya için benzer ölçülere sahip olan kiliseler, genellikle piskoposluk kiliseleri veya Andriake gibi yüksek nüfusa hizmet eden ticaret merkezlerinde görülmektedir.⁹ Sura gibi küçük yerleşimlerin kiliselerine bakıldığında, Sura Vadi Kilisesi 13,66 x 20,22 m, Sura'ya 2,5 km mesafede yer alan Gürses'te bulunan bazilika yaklaşık olarak 14,0 x 20,0 m ve apsis tipi ile benzer örnek olan Kyaneai B Kilisesi 14,00 x 19,00 m boyutlarına sahiptir.¹⁰ Dolayısıyla Sura Şehir Kilisesi 1 numaralı kilisenin, sahip olduğu boyutlar ile Sura gibi bir kırsal yerleşim yeri için oldukça büyük olduğu söylenebilmektedir.

Yapının güneybatı bitişiğinde, kuzey-güney uzanımlı bir ek yapı bulunmaktadır (Çizim 2). Bu yapı kuzeyde dairesel bir beden duvarına sahipken, güneyde kilise dışından ulaşılabilen bir kapısı mevcuttur. Kilise naosu veya nefine geçişe izin veren bir diğer kapı açıklığı bulunup bulunmadığı tespit edilemeyen yapının bir şapel veya vaftizhane olma durumu cevapsız kalmaktadır.¹¹

9 Örneğin; Andriake A Kilisesinin 16,61 x 24,25 m, B Kilisesinin 17,35 x 23,95 m, C Kilisesinin 16,26 x 27,06 m ve D Kilisesinin ise 16,97 x 27,10 m boyutlarında naosa sahip olduğu görülmektedir. Bk. V. Macit Tekinalp, "Andriake Kiliseleri ve Tarihendirme Sorunları", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2001), 493-496.

10 Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", 140.; Frank Kolb ve Barbara Kupke, "Spätantike und byzantinische Besiedlung auf dem Gebiet der lykischen Polis Kyaneai", *Klio* LXXIII, (1991), 575.; Clive Foss, "The Lycia Coast in the Byzantine Age", 21, Bülent İşler, "Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009), 237.

11 B. İşler, Likya bölgesi için şapel ve vaftizhaneleri birbirinden ayıran en önemli özelliklerden birinin, dışa açılan kapılar olduğunu belirtmektedir. Kilise içinden bir kapı ile ulaşılabilen yapılar genellikle bir mezar veya rölik

Yapılan arazi çalışmaları sırasında, yapı kuzey duvarının yaklaşık 1,0 m kadar uzağında girişi bulunan bir sarnıç yapısı tespit edilmiştir. Net ölçüleri alınamayan yapının ana kayanın şekillendirilmesi ile kütesinin oluşturulduğu; iki duvar payesi ve bir paye tarafından taşınan iki yuvarlak kemerli bir strüktür ile üzerinde bulunan 1 numaralı kilise kuzey duvarını desteklediği anlaşılmaktadır (Çizim 3, 4, Resim 3). Yani bu sarnıç yapısının, 1 numaralı kilise yapısı ile eş zamanlı bir kullanım evresi olma ihtimali bulunmaktadır.

2 Numaralı Kilise

1 numaralı kilisenin naos bölümüne, kuzey nefi de büyük oranda içine alacak şekilde inşa edilmiş olan yapı, büyük oranda günümüze ulaşmamıştır. Moloz taş ile inşa edilmiş olan yapının en korunmuş bölümü olan apsisi içten ve dıştan yarım dairesel plana sahiptir ve yüksekliği en çok 0,90 m'ye ulaşmaktadır (Çizim 2, Resim 4). 1 numaralı kilisenin güney nef ayrımında bulunması gereken sütun veya paye dizinin yerinde, bugün yer yer duvar kalıntıları ve lentolar takip edilebilmektedir (Çizim 2, Resim 5). Yapının kuzey duvarı ve batı bölümü, bugün yüzeyden tespit edilemeyecek derecede tahrip olmuş durumdadır. Bu tahribatın en önemli nedenlerinden biri, 1 numaralı kilisenin yapı malzemelerinin, 2 numaralı kilisenin inşaatı için kullanılmış olması gibi; 2 numaralı kilisenin malzemelerinin de 3 numaralı kilise/şapel yapısının yapımında kullanılmış olmasıdır.

3 Numaralı Kilise/Şapel

Sura Şehir Kilisesi kalıntıları içinde, günümüze en iyi korunarak ulaşan yapı, 3 numaralı şapel yapısıdır. Bu yapı yaklaşık 5,30 x 7,70 m ölçülerinde, doğuda üçlü apsisi bulunan ve tek nefli bir yapı durumundadır (Çizim 2). Naosu büyük oranda moloz dolu olan yapının apsis yüksekliği mevcut zemin ile yaklaşık 1,40 m olup, yapı kuzey duvarda tonozların oturduğu alınlıkların yay seviyesine kadar korunmuş durumdadır (Resim 6, 7). Şapelin apsilerinin genişlikleri; kuzeyde 0,83 m, merkezde 1,33 m ve güneyde 0,95 m'dir. Yapının tek girişi batıdaki kapı açıklığından sağlanmaktadır (Çizim 2). Bu şapel, batı duvarı güney yanında, güney duvarı doğu bölümünde ve ana apsis içinde olmak üzere üç pencere ile aydınlatılıp, bu açıklıkların tamamı mazgal pencere tipindedir.

Şapelin batı cephesinde bulunan kapı açıklığının her iki yanında korunagelen duvarların üst bitim noktaları birer kemer yayı oluşturmaktadır. Bununla birlikte yapının kuzey duvarı üzerinde iki adet duvar payesi görülmektedir. Bu payelerin simetriği güney duvarında izlenememekle birlikte bu duvarda görülen kemer yayları, batı cephesindekilerden 0,40 m daha yüksek durumdadır. Dolayısıyla naosun batı duvarında bulunan kemerlerin, naosun güneybatı köşesinde

şapeli, ya da liturjik eşyaların tutulduğu birimler olarak değerlendirilebileceğini belirten İşler, vaftizhanelerin, henüz Hristiyan olmayan kişilerin kilise içine girmelerine izin vermemek amacıyla, dıştan ulaşılabildiğini bildirmektedir. Bk. Bülent İşler, "Orta Likya Bölgesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, (2016), 379.; Bülent İşler, "Yeni Bulgular Işığında Antalya'nın Kale (Demre) İlçesi'ndeki Alacahisar Kilisesi", *Eurasian Academy of Sciences, Eurasian Art & Humanities Journal* 6, (2016) 10.

tespit edilebilen sekiye bağlı bir niş oluşturduğu; kuzey duvarında yer alan duvar payelerinin ise üst örtünün taşınmasından ziyade bu bölümde bulunan arcosoliumları sınırlandıran ve arcosolium kemerlerini taşıyan duvar payeleri olduğu önerilmektedir (Çizim 2). Kuzey duvarının duvar payesi ardında görülen bingi taşları bu görüşü desteklemekte olup, yapı üst örtüsünün beşik tonoz ile oluşturulduğu düşünülmektedir¹² (Çizim 2, 4, 5, Resim 7).

Sura Şehir Kilisesi Yapım Evreleri ve Tarihlendirme

Sura Şehir Kilisesi, üç farklı yapım evresine sahip olup, yapıların tamamı büyük oranda moloz taş, sadece 1 numaralı kilise yer yer kesme ile inşa edilmiştir. Kilisenin bulunduğu alanda herhangi bir mimari plastik öğesi de tespit edilememiştir. Bu nedenle ne yapım tekniği ne de bezeme öğeleri tarihlendirme konusunda fikir verememektedir. Dolayısıyla Sura Şehir Kilisesi kalıntıları için tarihlendirme denemesi, çevre yerleşkelerde yer alan benzer yapı örnekleri ile karşılaştırmalı olarak yapılmıştır.

1 numaralı kilise için tarihlendirme çalışmasına veri oluşturabilecek en önemli özellik sahip olduğu dıştan üç cepheli ve içten yarım dairesel apsidedir. Bu tip bir apside, Istlada bazilikasında rastlanmakta olup, 6. yüzyıla tarihlendirilmiş olan bu bazilikanın apsisi dıştan üç cepheli ve içten at nalı formu göstermektedir.¹³ Ayrıca Muskar Kilisesi ile Kyaneai B Kilisesi de içten dairesel dıştan üç cepheli apsidelere sahip olup, her iki kilise de 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir.¹⁴ Dolayısıyla verilerin yetersizliği de göz önünde bulundurularak, Sura Şehir Kilisesi, 1 numaralı kilise yapısı için benzer örneklerden yola çıkılarak 6. yüzyılda inşa edildiği önerilebilmektedir.

2 numaralı kilise yapısı için, yapıya dair herhangi bir mimari plastik elemanı tespit edilemediği gibi aynı zamanda planının da net bir şekilde belirlenemiyor olması ile tarihlendirme yapılamamaktadır. Fakat H. Hellenkemper ve F. Hild tarafından yapılan çalışmalarda, kilisenin bu evresi için 8. yüzyıla tarihlenebileceği önerilmiştir.¹⁵

3 numaralı şapel yapısının mimari açıdan en belirgin özellikleri, tek nefli, üçlü apsisi bulunan, mazgal pencerelere sahip ve muhtemelen beşik tonoz ile örtülü bir yapı olmasıdır. Sura'ya yaklaşık 2,5 km mesafede bulunan ve kente antik bir yol vasıtası ile bağlandığı bilinen Gürses-Trebendai (Kilise Alanı) yerleşiminde bulunan şapel yapısı, 5. veya 6. yüzyıllarda inşa

12 Yapının üst örtüsüne yönelik farklı öneriler bulunmaktadır. R. M. Harrison şapelin muhtemelen beşik tonoz ile örtülü olduğunu; O. Feld ilk incelemede dört destekli bir yapı olabileceği izlenimi verse de batı ve kuzey duvar kemerlerinin yükseklik farkları nedeniyle üst örtüyü için taşıyıcı özelliklerinin bulunmadığını; P. Grossmann ve H. G. Severin kuzey duvardaki taşıyıcı ve kemer izlerinin üst örtüyü desteklemek için sonradan eklendiklerini ve H. Hellenkemper ve F. Hild haç planlı bir yapı olduğunu önermiştir.

13 Thomas Marksteiner ve Philipp Niewöhner, "Die Kirche Von Istlada in Lykien", *Mitteilungen Zur Christlichen Archäologie* 10, (2004), 24, 39.

14 Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", 131.; Peter Grossmann ve Hans-George Severin, *Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien: Ergebnisse Zweier Surveys*, (Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, 2003), 27, 29.; Victor Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien*, (Gütersloh: Druck und Verlag von C. Bertelsmann, 1926), 204.; Kolb ve Kupke, "Spätantike und byzantinische Besiedlung auf dem Gebiet der lykischen Polis Kyaneai", 574-576.

15 Hellenkemper ve Hild, *Tabula Imperii Byzantini*, 8:865.

edilmiş bir bazilikanın sonraki evresi olarak, bazilikanın yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir. Bu şapel yapısının doğu ve batı duvarlarının yıkılmış olması nedeniyle apsis gibi önemli özellikleri tespit edilememektedir. Fakat yapının üst örtüsünün beşik tonoz şeklinde olduğu ve Sura Şehir Kilisesi 3 numaralı mezar şapeline benzer şekilde, üzeri yuvarlak kemerler ile geçilmiş arcosoliumlara sahip olduğu bilinmektedir. Gürses-Trebendai şapel yapısı, günümüze ulaşan freskoları ile oldukça azalmış olan nüfusa rağmen yeniden bir refah döneminin yaşandığı Komnenoslar dönemine, yani 11. veya 12. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.¹⁶ Dolayısıyla Sura Şehir Kilisesi 3 numaralı şapel yapısının hem mimari özellikleri hem de Gürses ile yakın konumlarda bulunuyor olması nedeniyle, benzer şekilde 11. veya 12. yüzyıllarda inşa edilmiş olabileceği önerilmektedir.

Sura Vadi Kilisesi

Kilise, Sura Antik Kenti'nin batısında bulunan ve yaklaşık 150 m derinliğinde olan vadi içerisinde, bugün bataklık durumunda olan koyun yakınında yer almaktadır. Vadi içine patika bir yol ile ulaşılabilen olup bu patika, ana kayanın oyulması ile yapılmış fakat günümüze kısmen ulaşabilmiş olan antik merdivenlere sahiptir. Bu vadinin en önemli özelliği, pagan dönemde Apollon kült alanına sahip olmasıdır. Bu kült kapsamında, Sura yerleşiminde bulunan ve "Rahipler Salonu" olarak adlandırılan açık hava tapınım alanı, vadi içinde yer alan Apollon Surlus Tapınağı ve tapınak yanında yer alan kutsal su kaynağı ile bu güzergâhı birbirine bağlayan antik merdivenler çevresinde gerçekleşen ritüeller bulunduğu bildirilmektedir¹⁷ (Çizim 1).

Sura Vadi Kilisesi, bugün bataklık durumunda olan koyun kıyısında yer alan Apollon Surlus Tapınağı ve kutsal kaynak suyunun yaklaşık olarak 85 m kuzeyinde, antik merdivenlerin bitiminde yer almaktadır. Kuzeyinde bir sarnıcı bulunan ve moloz taş-kaba yonu moloz taş ile inşa edilmiş olan kilise, Sura kiliseleri arasında en korunmuş durumda olanıdır.

Sura Vadi Kilisesi, tek apsisli, üç nefli, narteksi ve şapeli bulunan, 13,66 x 20,22 m ölçülerinde bazilikal planlı bir kilisedir.¹⁸ Yapının doğu ve batı duvarları ile şapeli yaklaşık olarak örtü seviyesine kadar korunmuşken, narteks batı duvarı ile kilise kuzey duvarı en tahrir olmuş alanlardır (Çizim 6, Resim 8).

16 Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", 141-142.; 7 Jürgen Borchhardt, Otto Feld, Günter Neumann ve Urs Peschlow, *Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit*, haz. Jürgen Borchhardt, (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1975), 416-417, Taf.138 B.; Foss, "The Lycia Coast in the Byzantine Age", 35.; Nevzat Çevik, *Lykia Kitabı*, haz: Kayhan Dörtlük, Remziye Boyraz Seyhan, (Antalya: Suna-İnan Kırak Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2015), 351.

17 Nevzat Çevik ve Hüseyin Sami Öztürk, "Sura, Likya'da Bir Kehanet Merkezi", *Aktüel Arkeoloji* 22, (2011), 92.; Nevzat Çevik, "Myra'nın Kehanet Merkezi: Sura", *Antalya Kültür ve Turizm Dergisi* 17, (2013), 99.

18 Sura Vadi Kilisesi hakkında yapılan çalışmalar kronolojik olarak; Rott, Michel, Messerschmidt ve Weber, *Kleinasiathe Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, 342-343.; Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", 143-144.; Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", 414-416, Taf. 137: B-D.; Horst W. Nausch, *Untersuchungen zur Pfeilerbasilika im 9. Jahrhundert in Kleinasien*, (Wien: Inaugural Dissertation, 1976), 34-35.; Foss, "The Lycia Coast in the Byzantine Age", 26.; Grossmann ve Severin, *Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien*, 14-16.; Hellenkemper ve Hild, *Tabula Imperii Byzantini*, 8:866.

Yapının batısında yer alan ve iç ölçüleri ile 3,40 x 12,31 m olan narteksine, kuzey ve güneyden birer adet ve batısından üç adet kapı ile giriş sağlanabilmektedir. Batı cephesinde merkezde yer alan kapı ile iki yanda bulunan kapılar arasında birer adet pencere yer almaktadır. Bu cephede merkezde yer alan kapı haricinde, iki kapı ve iki pencerenin tamamı sonraki dönemlerde moloz taş ile örülerek kapatılmıştır (Çizim 6, Resim 9).

Narteksten naosa üç kapı ile geçiş yapılmaktadır. Bu kapılarda, diğer kapıların aksine kesme taş lento ve söveler kullanıldığı görülmektedir. Bu mimari elemanların birbirleri ile olan ölçü ve süsleme uyumsuzluğu nedeniyle devşirme olarak kullanıldıkları önerilebilir (Çizim 7, Resim 10).

Kilise naosunun batı duvarını oluşturan bu cephenin en önemli özelliklerinden biri ikinci kat seviyesinde bulunan at nalı kemerli anıtsal üçlü açıklıktır. Diğeri ise bu pencereler ile naosa girişi sağlayan kapılar arasında yer alan hatıl yuvaları ile aynı seviyede, tüm cephe boyunca uzanan sıvasız bölüm sayesinde kat ayırımı/üst örtü sistemi konumunun tespit edilebiliyor olmasıdır. Tüm yüzeyde farklı seviyelerde görülen ve yaklaşık 0,15 x 0,15 m ölçülerindeki iskele destek yuvaları hariç hem kapı üzerinde hem de anıtsal üçlü açıklığın üzerinde, yaklaşık olarak 0,30 x 0,30 m genişliğinde hatıl yuvalarının izlenebiliyor olması narteksin iki katlı olma olasılığını güçlendirmektedir. Böylece kapı üzerinde yer alan ilk seviye hatıl yuvaları ve sıvasız bölüm katlar arası zeminini oluştururken, üçlü açıklık üzerinde bulunan hatıl yuvaları üst örtü sistemi için kullanılmış olmalıdır. Bu seviye üzerinde yer alan daha küçük boyutlu ve at nalı kemerli tek pencere ise naosa bu duvardan ışık sağlayan tek açıklık olmalıdır (Çizim 7, Resim 8, 9, 10, 11).

Kilisenin naosu, doğu-batı uzantılı, üç nefli, dikdörtgen bir plana sahiptir. Narteksten naosa üç kapı ile girilebildiği gibi, yapının kuzey duvarı doğu bölümünde ve buna karşılık gelen güney duvarında birer adet at nalı kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan kapı, kilisenin kuzeyinde bulunan ve merkezinde sarnıcın yer aldığı açıklıktan kiliseye girişe izin verirken, güneyde bulunan kapı, sonraki evrede inşa edildiği düşünülen şapele geçişi sağlamaktadır. Ayrıca kuzey nef doğu duvarında, ilk inşa dönemi sonrasında moloz taş duvar ile kapatılmış olan bir diğer kapı açıklığı yer almaktadır (Çizim 6, 8, Resim 8, 12).

Kilisenin doğusu hem içten hem de dıştan yarım dairesel plana sahip bir apsisle son bulmaktadır. Güneydoğusuna muhtemelen sonraki bir tarihte eklenmiş şapel bulunmakta olup, kilisenin pastophorion odaları bulunmamaktadır. Kilisenin hem apsis kemeri hem de apsiste yer alan iki adet penceresi, yapıda kullanılan tüm kemerlerde olduğu gibi at nalı formuna sahiptir (Çizim 6, 8, Resim 12, 13).

Kilise neflerinin ayırımı, yaklaşık 0.65 - 0.70 m kenar uzunluklarına sahip payeler ile yapılmıştır. Doğu bölümünde birer sıra olacak şekilde günümüze ulaşan payeler, doğu duvarı üzerinde yer alan duvar payelerine at nalı kemerler ile bağlanmış durumdadır. Bu payelerin ikinci kat hizasında, mevcut korunma durumları nedeniyle zorlukla tespit edilebilen açıklıkların varlığına dair bazı izler görülmektedir (Çizim 8, Resim 8, 12, 13).

Kilisenin narteks bölümünde olduğu gibi naos bölümünde de galeri katlarının varlığı tartışmalı bir konudur. Neflerin üzerinde bulunması muhtemel galeri katlarına ait hatıl yuvaları gibi kesinliği yüksek veriler, mevcut duvarlarda nadir olarak izlenebilmektedir. Naosun kuzey duvarı en çok pencere denizlikleri, güney duvarı ise pencere kemerlerine kadar korunmuş olması nedeniyle, ikinci kata dair verilerden büyük oranda yoksun durumdadır. Kuzey nefin doğu bölümü, mevcut korunma durumu nedeniyle, galeri katlarına dair veri sağlayabilecek yüksekliğe sahip olan tek bölümdür. Yapının bu bölümünde, karşılıklı olarak günümüze ulaşmış iki adet hatıl yuvası bulunmaktadır (Resim 14). Yaklaşık 0,20 x 0,20 m ebadındaki bu yuvalar, muhtemelen 2,70 m genişliğe sahip olan neflerin galeri katının taşınması için uygun olan ebatlardır. Ayrıca nef ayrımlarını sağlayan taş örme payelerin ikinci kat seviyesinde bulunan açıklıkların, kuzey nefte bulunan bu hatılların seviyesinden yukarıda bulunuyor olması, bu açıklıkların galeriden naosa açıldığını göstermektedir. Dolayısıyla kuzey nefte tespit edilen karşılıklı hatıl yuvaları ve kuzey nef doğu duvarının mevcut yüksekliğinin bu kat ayrımının üzerinde bulunuyor olması, kilisenin yan neflerinin galeri katına sahip olduğunu göstermektedir. İki katlı olduğu anlaşılan narteksin tek yana meyilli çatı, naos bölümünün ise yan nefleri de içine alacak şekilde, iki yana meyilli/beşik çatı olduğu önerilmektedir (Çizim 9, 10). Yapı içinde ve çevresinde bulunan kiremit parçaları dikkate alınarak üst örtü sisteminin ahşap taşıyıcılı, kiremit örtülü olduğu önerilebilir.

Kilisenin güney bitişiğinde, girişi güney nefin doğu bölümünden sağlanan ve iç ölçüleri ile 4,19 x 4,50 m boyutlarında bir şapel bulunmaktadır (Çizim 6, 8, Resim 15, 16). At nalı kemerli bir apsisi bulunan şapelin doğu ve batı duvarları büyük oranda korunmuş durumdadır. Doğru duvarı üzerinde bir tane ve batı duvarı üzerinde bulunan üç adet penceresinin tamamı, mazgal pencere şeklindedir. Yapının tek girişi olan ve güney nefe açılan kapısı at nalı kemerli olup, bu kapının doğusunda, sonradan moloz taş örgü ile kapatılmış bir pencere bulunduğu anlaşılmaktadır (Resim 16). Kilise ve şapelin doğu cephesine bakıldığında, şapel cephesinin moloz taşla, kilisenin ise daha büyük boyutlu kaba yonu moloz taşla inşa edildiği, iki yapının duvar örgüsünün dikişsiz olarak oluşturulduğu görülmektedir¹⁹ (Resim 17). Dolayısıyla hem şapel kuzey duvarında bulunan kapatılmış durumda olan pencere hem de doğu cephesi örgü sistemindeki farklılık nedeniyle, şapelin sonraki bir evrede eklenmiş olduğu düşünülebilir.

Şapel yapısının üst örtüsüne dair herhangi bir veri günümüze ulaşmamıştır. Yapının moloz taş ile inşa edilmiş olması, yapının bir kubbe ile örtülme olasılığını zayıflatmaktadır. Ayrıca yapı duvarlarının yaklaşık olarak üst örtü seviyesine kadar korunmuş olmasına rağmen kubbe taşıyıcısı olarak kullanılması gereken kemer veya pandomentlere dair herhangi bir iz bulunmadığı

19 Yapılan harç analizlerine göre; yapıda kullanılan örgü harçları, bağlayıcı olarak söndürülmüş kaymak kirecin kullanıldığı, kireç taşı kırığı-tozu ile ofiyolitik malzemeden oluşan kara kumundan; sıvalar ise söndürülmüş kaymak kireç ile kireç taşı kırığı ve tozu kullanılarak elde edilmiştir. Farklı yapım dönemlerinde dahi benzer harç ve sıvaların kullanılmış olmasının nedeni, yapım malzemelerinin yakın çevreden temin edilmesi ve üretim teknolojisinin uzun bir dönem içinde çok yavaş bir gelişim göstermesidir. Dolayısıyla yapı harç ve sıvaları, yapının malzemeye bağlı olarak yapım ve onarım dönemlerinin tespit edilmesine imkân vermemektedir.

tespit edilmektedir. Bunun yanında Myra ve çevresinde bulunan çok sayıdaki şapel yapısının beşik tonoz ile örtülmesinin yaygın bir kullanım olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Sura Vadi Kilisesi şapeli restitüsyon çalışmaları kapsamında yapının boyutları, inşa malzemesi ve tekniği göz önüne alınarak, yapının üst örtüsünün beşik tonoz olduğu önerilmiştir (Çizim 9).

Sura Vadi Kilisesi Yapım Evreleri ve Tarihlendirme

Sura Vadi Kilisesi duvarlarında yer yer sıva kalıntılarında rastlanmakta olup, yapının kuzey nef kuzey duvarında iki katman halinde sıva ve boya tabakalarına rastlanmaktadır. Bu boya kalıntılarının ait olduğu betimleme bugün tespit edilemese de 20. yüzyıl başına ait yazılarda bu boya kalıntılarında, azizlere ait hâlelerin seçilebildiği belirtilmektedir.²¹ Fakat fresk kalıntılarının bugünkü durumu, tarihlendirme çalışmalarında kullanılmasına imkân sağlamamaktadır. Bunun yanında, yapının duvar örgü teknikleri, bölgede uzun süre kullanılmış teknikler olması nedeniyle, tarihlendirme için fikir vermemektedir.

Yapılan alan araştırmalarında, yapı bünyesinde veya çevresinde, herhangi bir mimari plastik elemanı tespit edilememiştir. Fakat O. Feld tarafından, alanda yaptığı çalışma sırasında tespit edilen iki adet mimari plastik eser ile bunlardan farklı olarak 2012 yılında A. Tiryaki tarafından fotoğraflanan iki adet mimari plastik öğesi bulunmaktadır.

Bu öğelerden ilki, O. Feld tarafından korkuluk levhası olarak tanımlanan, arka yüzeyi düzeltilmiş, dört yanından kırılmış olan bir parçadır.²² Merkezinden bir şerit geçen ögenin bir yanında derin bir şekilde oyulmuş kalın damarlı akantus yaprağı bulunduğu anlaşılmakta olup, diğer yarısında bulunan bezeme tespit edilememektedir (Resim 18). Bitkisel motifin üslup özellikleri bakımından benzerlerine çevre yerleşkelerden Arykanda ve Karabel-Asarcık'da tespit edilmiş olanları 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına, Istlada'da ise 6. yüzyıla tarihlendirilmiş durumdadır.²³

O. Feld tarafından belgelenmiş olan diğer mimari eleman her iki yüzü düzeltilmiş, delikli levha parçasıdır.²⁴ Üç yanından kırık olan parçanın sahip olduğu motif tam olarak korunamamış olmasına rağmen balık pulu şekline sahip olduğu anlaşılmaktadır (Resim 19). Sura çevresinde yer alan yerleşkelerde benzer örnekler Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi, Myra'daki Aziz

20 Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", 398-399.; Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", 140.; İşler, "Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi", 89-90.

21 Rott, Michel, Messerschmidt ve Weber, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, 343.

22 Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", 415. Yazar mimari ögenin ölçülerini uzunluk; 0,20 m, yükseklik; 0,085 m, genişlik; 0,055 m olarak vermektedir.

23 İşler, "Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi", 148, 150, 197, 288, 316.; Vacit Macit Tekinalp, "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Litrujik Taş Eserleri", *III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri* 1 içinde, haz. Kayhan Dörtlük, Burhan Varkivanç ve Tarkan Kahya, çev: Terrance Michael Patrick Duggan ve İnci Türkoğlu, (Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006), 1:793.; Thomas Marksteiner ve Philipp Niewöhner, "Die Kirche Von Istlada in Lykien", *Mitteilungen Zur Christlichen Archäologie* 10, (2004), 38, 50.

24 Feld, "Die Kirchen von Myra und Umgebung", 415. Yazar, mimari ögenin ölçülerini 0,12 x 0,14 m olarak vermektedir.

Nikolaos Kilisesi, Istlada ve Arykanda Kilisesi'nde rastlanmış ve bu örnekler 6. yüzyıla tarihlendirilmiş durumdadır. Bu örneklerin tamamı üzerinde, farklı sayılarda şerit kazımlar bulunmakta olup üzerinde herhangi bir kazımanın yer almıyor oluşu ile en yakın örnek olan Günağı Kilisesi örneği 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir.²⁵

A. Tiryaki tarafından belgelenmiş olan mimari öğelerden ilki, dairesel bir bordür içinde sivri yaprakları seçilebilen bir bezemeye sahiptir. Kırık olması nedeniyle sadece üçü seçilebilen yapraklar tamamlandığı takdirde, aslında on iki adet yaprağa sahip olduğu anlaşılmaktadır (Resim 20). Benzer özellikli bir mimari plastik öğesine, Dereağızı Kilisesi'nde rastlanmış ve bu motifin 9. yüzyıl ile 12. yüzyıl arasına tarihlenmekte olduğu bildirilmiştir.²⁶

A. Tiryaki tarafından belgelenmiş olan son mimari plastik öğesi ise kırık durumdaki bir levha üstü veya kaidesine ait olan, birbirine paralel iki yarım dairesel bezemenin iç içe geçerek, atlamalı olarak ters ve düz üçgenler meydana getirdiği bir motife sahiptir (Resim 21). Bu motifin üç paralel çizgi ile oluşturulduğu ve ortaya çıkan üçgen alanların bitkisel motifler olarak değerlendirildiği benzer bir örnek, Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nde tespit edilmiştir. Bu levha üstü parçası yayınlanmamış olmasına rağmen kilise, 5. veya 6. yüzyıl olarak tarihlendirilmiş durumdadır.²⁷

Yapıda bugün tespit edilemeyen bu mimari plastik öğeler dışında, tarihlendirme için kullanılabilir bazı mimari özellikler de bulunmaktadır. Sura Vadi Kilisesi, sahip olduğu 20,51 x 13,66 m boyutu, pastaphorion odalarının bulunmayışı ve orta nef genişliğinin yan neflerin yaklaşık iki katı bir orana sahip olması açısından, bölgedeki 5. ve 6. yüzyıllarda inşa edilmiş olan kiliseler ile benzerlik göstermektedir.²⁸ Fakat bunun ötesinde bölgede nadir olarak rastlanan at nalı kemerler de yapının tarihlendirmesi için belirgin bir özellik durumundadır.

At nalı kemerlere sahip olan yapılardan biri, Istlada yerleşim yerinin güneydoğusunda bulunan bazilikada yer almaktadır. Bu bazilikanın güneydoğusunda bulunan ve 6. yüzyıla tarihlendirilmiş olan şapelinin apsisi, içten ve dıştan yarım dairesel planlı ve at nalı kemerli ikiz pencerelere sahip durumdadır.²⁹ Bunun yanında Kekova Adası, Tersane Koyu'nda bulunan fakat günümüze ulaşamamış olan Liman Kilisesinin, apsis pencere kemerlerinin at nalı formu

25 Tekinalp, "Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Litrujik Taş Eserleri", 1:791, 797., Engin Akyürek ve Ayça Tiryaki, "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler", *Adalya* XIII, (2010), 391- 393.; S. Yıldız Ötügen, Nilay Çorağan ve Bülent İşler "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2004", *Anadolu Akdeniz ve Arkeoloji Haberleri* 3 içinde, (Antalya: Suna-İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2005), 53-54.; İşler, "Orta Likya Bölgesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi", 381-392, Şek: 25.

26 James Morganstern, *The Byzantine Church at Dereağızı and Its Decoration: With Two Appendices*, (Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth, 1983), 146-147.

27 Akyürek ve Tiryaki, "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler", 390.

28 İşler, "Orta Likya Bölgesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi", 378-379.

29 Marksteiner ve Niewöhner, "Die Kirche Von Istlada in Lykien", 32, 39.; Nevzat Çevik, "Myra ve Çevresinde Bulunan Antik Yerleşimler", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, haz. Nevzat Çevik, (Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), 212.; Çevik, *Lykia Kitabı*, 316.

olduğu ve yapının 7. yüzyıl öncesinde inşa edildiği bildirilmektedir.³⁰ Ayrıca dağlık Likya'da yer alan Muskar Kilisesi, sahip olduğu plan şeması ile Sura Vadi Kilisesi'nden farklı bir tipoloji göstermesine rağmen, dıştan üç kenarlı ve içten yarım dairesel bir plan gösteren apsisi, at nalı formulu dört adet pencereye sahip olup, 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir³¹ Sura Vadi Kilisesine benzer şekilde, apsis kemerinde at nalı formun kullanıldığı tek örnek ise Alacahisar Kilisesidir. Bu kilise ana kayaya oyularak inşa edilmiş trikonkhos planlı bir bemaya sahip ve 6. yüzyıla tarihlendirilmiş durumdadır.³²

Bölgede yer alan benzer yapılar arasında yapılan karşılaştırmalar sonucu, yapının plan şeması 5. ve 6. yüzyıllarda inşa edilmiş olan bazilikalar ile uyumlu olduğu gibi mimari plastik elemanlarının da aynı yüzyıllara işaret ettiği görülmektedir. Bunun yanında bahsi geçen at nalı kemer formu, tespit edilen yapılar doğrultusunda, benzer bir tarih aralığı sunmaktadır.

Sura Vadi Kilisesi şapel yapısı ise hem kilise duvar örgüsü ile gösterdiği uyumsuzluk, hem inşa edilmesi sırasında kilise güney duvarında var olan bir pencerenin kapatılması, hem de sahip olduğu mazgal pencerelerin kilise yapısında kullanılan pencere tipinden farklı olması ile ilk yapım döneminden sonraki bir tarihte inşa edilmiş olmalıdır. Herhangi bir kazı çalışması yapılmaksızın net bir tarih verilemeyecek olsa da şapelin inşa tarihinin, bölgede benzer şekilde ek yapı olarak inşa edilmiş şapellere benzer olarak, 7. yüzyıl veya sonrası olduğu düşünülmektedir.

Mimari plastik elemanlarından sadece birinin işaret ettiği 11. ve 12. yüzyıllar, kilise naosunun kuzeydoğu bölümünde tespit edilen iki katman halindeki fresko kalıntıları ve şapel apsisinde tespit edilmiş olan iki katman sıva için de belirleyici bir onarım dönemi olarak kabul edilebilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sura Antik Kenti kapsamında, Bizans dönemi dini yapıları odağında yapılmış olan bu çalışmada, Sura Şehir Kilisesi bünyesinde bulunan üç ayrı yapı evresi ile Sura Vadi Kilisesi ve şapelinin tanımlanması, belgelenmesi ve Sura'nın bölge mimarlık ve sanat tarihindeki konumunun tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Sura Şehir Kilisesi, bölgede inşa edilmiş olan pek çok erken dönem bazilikası ve bunların naosuna inşa edilen geç dönem şapellerinde olduğu gibi birçok yapı evresine sahiptir. Fakat bölgede üç farklı yapım dönemine sahip olduğu bilinen yapılar sadece Myra'da bulunan Aziz

30 Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", 144, Plate XLVII (c); Erdoğan Aslan, "Kekova Adası Arkeolojik Yüze/Sualtı Araştırması (2012-2013)", 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, haz. Adil Özme, (Ankara, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, 2014) 1:341.; Urs Peschlow, "Die Kirche von Tersane auf Kekova adası. Überlegungen zum lykischen Kirchenbau" *Cevdet Bayburtluoğlu için Yazılar* içinde, haz. Coşkun Özgünel Orhan Bingöl, Vedat İdil ve Seyhan Doruk, (İstanbul, Homer Kitabevi 2001) 200-203.

31 Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien*, 204; Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia" 527.; İşler, "Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi", 247.

32 Martin Harrison, *Mountain and Plain: From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period*, haz. Wendy Young, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001) 37.; İşler, "Yeni Bulgular Işığında Antalya'nın Kale (Demre) İlçesi'ndeki Alacahisar Kilisesi", 14.

Nikolaos Kilisesi ile Sura Şehir Kilisesidir. Yapılan analogik çalışma neticesinde ilk dönem bazilikasının 6. yüzyıla tarihlendirildiği söylenebilirken, yapının alt katında bulunan sarnıçın yapı ile birlikte tasarlanmış olduğu sonucuna varılmıştır. 2 numaralı kilisenin bazilikal planlı olduğu düşünülse de eldeki veri azlığı nedeniyle yapım tarihi önerisi getirilmemiştir. Kalıntı topluluğunun son dini yapısı olan 3 numaralı şapel, benzer örneklerden yola çıkılarak 11. veya 12. yüzyıl yapısı olarak tarihlendirilmiştir.

Sura Vadi Kilisesinin, plan şeması, az sayıdaki mimari plastik elemanı ve at nalı formlu mimari detayları ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda, 5. veya 6. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Bu ilk yapım döneminde yapının iç mekânı freskolar ile bezenmiş durumda olmalıdır. Net bir tarihlendirme yapılamasa da yapının güneyinde bulunan şapeli, bazilikanın inşaatından sonraki bir tarihte, muhtemelen 7. yüzyıl veya sonrasında yapıya eklenmiştir. Hem bazilika hem de şapel yapısının, 11. veya 12. yüzyılda bir onarım çalışmasına tabi tutularak yapıya ikinci dönem sıva ve duvar resimlerinin yapıldığı, bu dönemde 11.-12. yüzyıl özellikleri gösteren bazı mimari elemanların yapıya eklendiği düşünülmektedir.

Sura Vadi Kilisesi, inşa edildiği konum nedeniyle ayrıca değerlendirilmesi gereken bir yapıdır. Pagan dönemden Hristiyanlığa geçiş sürecinde, Likya’da farklı dinamiklerin varlığı bilinmektedir. Bunlardan sunulabilecek en yakın örnek Myra’nın ünlü Artemis Eleuthera Tapınağı’nın, 4. yüzyılda Myra piskoposu tarafından tamamen yıktırılması, putların kırdırılması, hatta kötü ruh ve şeytani varlıklardan kurtulmak amacıyla yapının temellerinin toprağı ile birlikte kazınarak kaldırılmasıdır.³³ Bunun yanında farklı bir tutum olarak yıkılan tapınak malzemelerinin kilise inşaatlarında devşirme olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur.³⁴ Sura Vadisi gibi, hem malzeme temininin zor olduğu alanda tapınak malzemelerinin kilise inşaatında kullanılmaması, hem de vadi içinde bir yerleşimin bulunmamasına rağmen buraya bir kilise inşa edilmesi, dolayısıyla Sura Vadi Kilisesi ile Apollon Surlus Tapınağı’nın bugüne yan yana ulaşmış olması dikkat çekici bir konudur.

Bu koşullar göz önüne alındığında, Sura Vadi Kilisesi’nin pagan dönem kült alanına inşa edilmesinin en önemli motivasyonunu, vadinin bataklık koy ile buluştuğu noktada, pagan dönemde kutsal kabul edilen sülfatlı kaynak suyu oluşturmaktadır. Bu durum Olympos’un territoriumundaki Yanartaş (Khimeira)’ın, pagan dönemde Hephaios kültüne bağlı kutsal alanında da görülmektedir. Bu kutsal alanın kutsallığına olan inanç, pagan dönem sonrası Hristiyanlık döneminde de devam ettirilerek, alana bir kilise inşa edilmiştir.³⁵ Fakat Sura’da

33 Gustav Anrich, *Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen*, (Berlin: Druck und Verlag Von B. G. Teubner, 1913), 1:127-128.; Schultze, *Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien*, 191.; Nevzat Çevik ve Süleyman Bulut, “İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake”, *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi* içinde, haz. Nevzat Çevik, (Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), 32.; İşler, “Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi”, 234, Ceren Pilevneli, “M.S. IV.-VII. Yüzyıllarda Myra (Lykia) ve Egemenlik Alanındaki Hristiyanlık”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 8-9.

34 Tyberissos’ta bulunan Apollon Tapınağı ve Kyaneai Eleuthera Tapınağı için bk. Foss, “The Lycia Coast in the Byzantine Age”, 21.; Çevik, “Myra ve Çevresinde Bulunan Antik Yerleşimler”, 210.

35 Gökçen Kurtuluş Öztaşkın, “Yanartaş (Khimera) taki Bizans Dönemi Bazilikası”, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri* içinde, haz. Kayhan Dörtlük, Tarkan Kahya,

farklı olarak kilise tapınak üzerine inşa edilmemiş, tapınak korunarak ve iç duvarlarına kazınan haç işaretleri ile Hristiyanlaştırılarak günümüze ulaşmıştır. Sonuç olarak Sura kutsal alanının kutsal olma özelliği Bizans döneminde de devam etmiş ve G. K. Öztaşkın'ın da önerdiği gibi muhtemelen bir *Locus Sanctus* olarak kullanılmıştır.³⁶

Likya Bölgesi'nde 5. ve 6. yüzyıl içinde inşa edilmiş olan kiliseler, genellikle üç nefli ve ahşap çatılı bazilikalardır. Bu yapıların nef ayrımları çeşitli şekillerde yapılabilmekle birlikte, R. M. Harrison, Sura Vadi Kilisesi'nin de içinde bulunduğu payeli bazilikaların, şehirlerden ziyade kırsal alanlarda bulunduğunu kaydetmektedir.³⁷

Yapılan araştırmalar neticesinde değerlendirilmesi gereken bir diğer konu, bölgede nadir olarak görülen ve Sura Vadi Kilisesi'nde de kullanılmış olan at nalı kemer formudur. Bu kemer formunun, bölgede kiliselerin yaygın şekilde inşa edilmeye başlandığı 5. ve 6. yüzyıllarda kullanım alanı bulmuş olduğu görülmektedir. Suriye, Mısır ve Filistin'i içeren topraklarda 2. yüzyıl gibi erken dönemlerde kullanıldığı bilinen bu kemer formunun, Likya bölgesine ne şekilde ulaştığı bilinmese de Alacahisar Kilisesi bu kullanım ile ilgili önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Alacahisar Kilisesi üzerine çalışmış olan farklı araştırmacılar, kilisenin sahip olduğu trikonkhos planının, Mısır ve Filistin ile kültürel etkileşim sonucu bölgeye ulaştığını bildirmektedir.³⁸ Dolayısıyla hem trikonkhos planının hem de at nalı kemer formunun aynı anda kullanılmış olduğu Alacahisar Kilisesi, sahip olduğu plan tipi ile Filistin ve Mısır ile gerçekleşen etkileşime bağlanıyor ise, kilisenin sahip olduğu at nalı kemer formunun da aynı etkileşime bağlanması uygun olacaktır. Dolayısıyla Sura Vadi Kilisesi kapı ve pencerelerinde kullanılmış olan at nalı kemerlerin, benzer şekilde bölgedeki Mısır ve Filistin etkisi ile yapılmış olduğu söylenebilmektedir.

Remziye Boyraz Seyhan ve Tuba Ertekin, (Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2012), 319.

36 Sura kutsal alanının, Hristiyanlık sonrası kullanımı ile ilgili değerli görüşlerini paylaşan Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN'a sonsuz teşekkür ederim. Locus Sanctus; daha çok haç amacıyla ziyaret edilen, çeşitli nedenler ile kutsal addedilen yerlerdir. Bir yerin kutsal olduğunun düşünülerek ziyaret edilmesi, kimi zaman bahsi geçen yerin bir azizin röliklerine ev sahipliği yapıyor olması iken, kimi zaman bu yerin bir sebeple şifa dağıtma özelliği bulunduğunun düşünülmesidir.; Gary Vikan, "Locus Sanctus", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, haz. Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Maffry Talbot, Anthony Cutler, Timonty E. Gregory ve Nancy Patterson Ševčenko (Newyork: Oxford University Press, 1991), 2:1244.

37 Richard Martin Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", *Anatolian Studies* 13, (1963), 148.

38 Likyalı piskopos ve din adamlarının, Mısır ve Filistin ile ilişki içinde olduklarına dair çeşitli yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Örneğin Aziz Nikolaos'un iki kez kutsal topraklara gittiği, Aziz Gerasimos'un Ürdün'de bir manastır kurduğu ve Filistin'de bulunan Megiste Laura'nın baş keşişi Konon'un Likyalı olduğu bilinmektedir. Gustav Anrich, *Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen*, (Berlin: Verlag und Druck B. G. Teubner, 1917), 2:228-229.; Pilevneli, "M.S. IV.-VII. Yüzyıllarda Myra (Lykia) ve Egegenlik Alanındaki Hristiyanlık", 27-28.; Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", 119-120, 149.; İşler, "Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi", 260.; İşler, "Yeni Bulgular Işığında Antalya'nın Kale (Demre) İlçesi'ndeki Alacahisar Kilisesi", 8-10.

Teşekkür: Hakkında bir yayın yapılmamış olmasına rağmen, alanın bir *Locus Sanctus* olarak kullanılmış olabileceği görüşü Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN'a aittir. Bk. Dipnot 33: Sura kutsal alanının, Hristiyanlık sonrası kullanımı ile ilgili değerli görüşlerini paylaşan Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN'a sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca makale yüksek lisans tez çalışmasından hareketle hazırladığı için bu durum ayrıca belirtilmiş durumdadır (Bk. Dipnot *).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: 30113.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: This study was supported by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University. Project number: 30113.

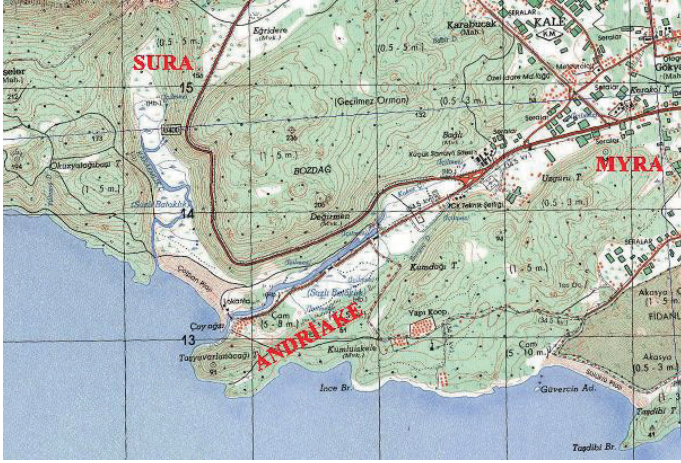
Kaynakça/References

- Aelian. *On The Characteristics of Animals 2*. Çeviren Alwyn Faber Scholfield. Massachusetts: Harvard University Press, 1959.
- Akyürek, Engin ve Ayça Tiryaki. "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler", *Adalya XIII* (2010): 389-403.
- Anrich, Gustav. *Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen* 1. Berlin: Druck und Verlag Von B. G. Teubner, 1913.
- Anrich, Gustav. *Hagios Nikolaos Der Heilige Nikolaos in Der Griechischen Kirche: Texte und Untersuchungen* 2. Berlin: Verlag und Druck B. G. Teubner, 1917.
- Aslan, Erdoğan. "Kekova Adası Arkeolojik Yüze/Sualtı Araştırması (2012-2013), 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, hazırlayan Adil Özme içinde 335-354. Ankara, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, 2014.
- Athenaeus. *The Deipnosophists: Or, Banquet of the Learned 2*. Çeviren: Charles Duke Yonge. London: H. G. Bohn, 1854.
- Benndorf, Otto, George Niemann, Eugen Adolf Hermann ve Felix von Luschan. *Reisen im Südwestlichen Kleinasien: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis*. Wien: C. Gerold's Sohn, 1889.
- Borchhardt, Jürgen, Otto Feld, Günter Neumann ve Urs Peschlow. *Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit*, hazırlayan Jürgen Borchhardt. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1975.
- Çevik, Nevzat. "Myra ve Çevresinde Bulunan Antik Yerleşimler", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, hazırlayan Nevzat Çevik içinde 181-232. Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Çevik, Nevzat. "Myra'nın Kehanet Merkezi: Sura", *Antalya Kültür ve Turizm Dergisi* 17, (2013), 98-102.
- Çevik, Nevzat. *Lykia Kitabı*, hazırlayan Kayhan Dörtlük, Remziye Boyraz Seyhan. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2015.
- Çevik, Nevzat ve Hüseyin Sami Öztürk. "Sura, Likya'da Bir Kehanet Merkezi", *Aktüel Arkeoloji* 22, (2011), 90-97.
- Çevik, Nevzat ve Süleyman Bulut. "İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, hazırlayan Nevzat Çevik içinde 25-118. Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- Feld, Otto. "Die Kirchen von Myra und Umgebung", *Myra Eine Lykische Metropole in Antiker und Byzantinischer Zeit*, hazırlayan Jürgen Borchhardt, içinde 398-424. Berlin, Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts, Gebr. Mann Verlag, 1975.

- Foss, Clive. "The Lycia Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers* 48, (1994): 1-52.
- Grossmann, Peter ve Hans-George Severin. *Frühchristliche und Byzantinische Bauten im Südöstlichen Lykien: Ergebnisse Zweier Surveys*. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 2003.
- Harrison, Richard Martin. "Churches and Chapels of Central Lycia", *Anatolian Studies* 13, 1963, 117-151.
- Harrison, Richard Martin. *Mountain and Plain: From the Lycian Coast to the Phrygian Plateau in the Late Roman and Early Byzantine Period*, hazırlayan Wendy Young. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001.
- Hellenkemper, Hansgerd ve Friedrich Hild. *Tabula Imperii Byzantini* 8, hazırlayan Johannes Koder. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 2004.
- İbci, Rifat Onur. "Sura Apollon Tapınağı ve İlişkili Kült Kalıntıları." Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2019.
- İşler, Bülent. "Likya Bölgesi'nde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009.
- İşler, Bülent. "Myra ve Çevresinde Bizans Dönemi", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, hazırlayan Nevzat Çevik içinde 233-256. Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.
- İşler, Bülent. "Orta Likya Bölgesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, (2016): 363-392.
- İşler, Bülent. "Yeni Bulgular Işığında Antalya'nın Kale (Demre) İlçesi'ndeki Alacahisar Kilisesi", *Eurasian Academy of Sciences, Eurasian Art & Humanities Journal* 6, (2016): 1-21.
- Kazhdan, Alexander. "Stephen of Byzantium", *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, hazırlayan Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Maffry Talbot, Anthony Cutler, Timonty E. Gregory ve Nancy Patterson Ševčenko içinde 1953-1954. Newyork: Oxford University Press, 1991.
- Kolb, Frank ve Barbara Kupke. "Spätantike und byzantinische Besiedlung auf dem Gebiet der lykischen Polis Kyaneai", *Klio* LXXIII, (1991): 563-585.
- Marksteiner, Thomas ve Philipp Niewöhner. "Die Kirche Von Istlada in Lykien", *Mitteilungen Zur Christlichen Archäologie* 10, (2004), 21-51.
- Morganstern, James. *The Byzantine Church at Dereagzi and Its Decoration: With Two Appendices*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth, 1983.
- Nausch, Horst W.. *Untersuchungen zur Pfeilerbasilika im 9. Jahrhundert in Kleinasien*. Wien: Inaugural Dissertation, 1976.
- Ötügen, S. Yıldız, Nilay Çorağan ve Bülent İşler. "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2004", *Anadolu Akdeniz ve Arkeoloji Haberleri* 3, hazırlayan Kayhan Dörtlük, Tarkan Kahya içinde 51-56. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2005.
- Öztaşkın, Gökçen Kurtuluş. "Yanartaş (Khimera)'taki Bizans Dönemi Bazilikası", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu, Sempozyum Bildirileri*, hazırlayan Kayhan Dörtlük, Tarkan Kahya, Remziye Boyraz Seyhan ve Tuba Ertekin içinde 313-327. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2012.
- Peschlow, Urs. "Die Kirche von Tersane auf Kekova adası. Überlegungen zum lykischen Kirchenbau" *Cevdet Bayburtluoglu için Yazılar*, hazırlayan Coskun Özgünel, Orhan Bingöl, Vedat İdil ve Seyhan Doruk içinde 197-208. İstanbul, Homer Kitabevi 2001.
- Pilevneli, Ceren. "M.S. IV.-VII. Yüzyıllarda Myra (Lykia) ve Egemenlik Alanındaki Hristiyanlık." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

- Pliny. *Naturalis Historia* 8. Çeviren William Henry Samuel Jones. Massachusetts: Harvard University Press, 1963.
- Plutarch. *Moralia* 12. Çeviren Harold Cherniss, William C. Helmbold. Massachusetts: Harvard University Press, 1957.
- Rott, Hans, Karl Michel, Leopold Messerschmidt ve Wilhelm Weber. *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig: Dieterichische Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, 1908.
- Schultze, Victor. *Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien*. Gütersloh: Druck und Verlag von C. Bertelsmann, 1926.
- Spratt, Thomas Abel Brimage ve Edward Forbes. *Travels in Lycia, Milyas, and The Cibyratis*. 1 cilt. London: John Van Voorst, 1842.
- Tekinalp, Vahit Macit. “Geç Antik Dönem Sonrasında ve Ortaçağ’da (M.S. 4.-14. y.y.) Andriake Kenti.” Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2000.
- Tekinalp, Vahit Macit. “Andriake Kiliseleri ve Tarihlendirme Sorunları”, *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, hazırlayan Sema Alpaslan içinde 491-516. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2001.
- Tekinalp, Vacit Macit. “Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Litrujik Taş Eserleri”, *III. Likya Sempozyumu Sempozyum Bildirileri 1*, hazırlayan Kayhan Dörtlük, Burhan Varkivanç ve Tarkan Kahya, çev: Terrance Michael Patrick Duggan ve İnci Türkoğlu içinde 789-799. Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2006.
- Vikan, Gary. “Locus Sanctus”, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, hazırlayan Alexander P. Kazhdan, Alice-Mary Maffry Talbot, Anthony Cutler, Timonty E. Gregory ve Nancy Patterson Ševčenko içinde 1244. Newyork: Oxford University Press, 1991.
- Zimmermann, Martin. *Untersuchungen Zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens*, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1992.

RESİMLER

Resim 1: Demre (Myra) ve Sura (Soura) Konumları (Antalya KVKK Arşivi)

Resim 2: Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise Apsisi, doğudan görünüm

Resim 3: Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise, Sarnıç, kuzeyden görünüm

Resim 4: Sura Şehir Kilisesi, 2 Numaralı Kilise apsisi, doğudan görünüm

Resim 5: Sura Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise güney nef ayırımı ve 2 Numaralı Kilise güney duvarı, doğudan görünüm

Resim 6: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel apsisi, doğudan görünüm

Resim 7: Sura Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise/Şapel apsisi, batıdan görünüm

Resim 8: Sura Vadi Kilisesi, kuzeyden görünüm

Resim 9: Sura Vadi Kilisesi, narteks batı cephesi, batıdan görünüm

Resim 10: Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı, orta nef giriş kapısı, hatıl yuvaları ve kat/üst örtü ayırımı

Resim 11: Sura Vadi Kilisesi, naos batı duvarı

Resim 12: Sura Vadi Kilisesi, naos doğu duvarının kuzeybatıdan görünümü, kuzey ve güney nef giriş kapıları

Resim 13: Sura Vadi Kilisesi, apsis ve nefleri ayıran at nalı kemerli payeler, batıdan görünüm

Resim 14: Sura Vadi Kilisesi, kuzey nef doğu duvarı, batıdan görünüm, kuzey duvar ve duvar payesi yan yüzeyinde bulunan hatıl yuvaları

Resim 15: Sura Vadi Kilisesi Şapeli, doğu duvarı, batıdan görünüm

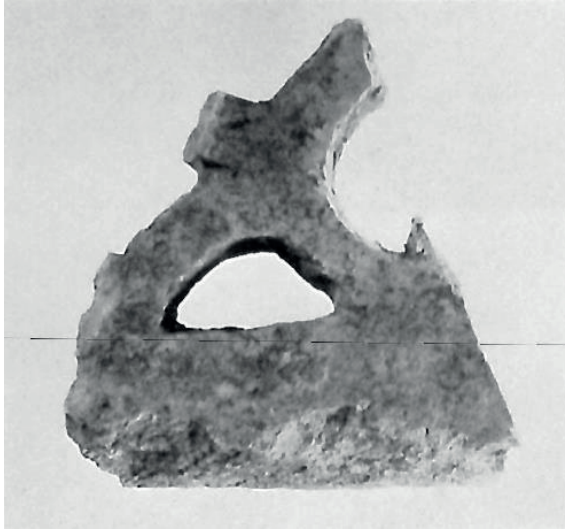
Resim 16: Sura Vadi Kilisesi Şapeli, kuzey duvarı, giriş kapısı ve kapatılmış pencere

Resim 17: Sura Vadi Kilisesi (sağda) ve Şapeli (solda) doğu cepheleri, duvar örgüsü farklılığı, kuzeydoğudan görünüm

Resim 18: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik öge (J.Borchhardt, 1975, Taf. 137 B.)

Resim 19: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik öge (J.Borchhardt, 1975, Taf. 137 D.)

Resim 20: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik ögesi (Fotoğraf: A. Tiryaki, 2012)

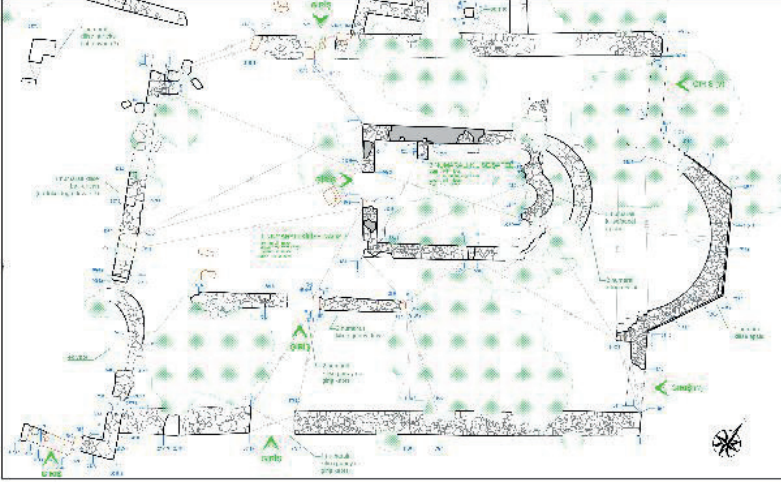

Resim 21: Sura Vadi Kilisesi, mimari plastik ögesi (Fotoğraf: A. Tiryaki, 2012)

ÇİZİMLER

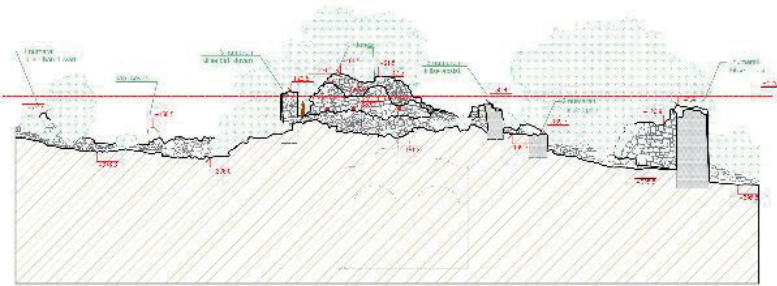
Çizim 1: Sura (Soura) Antik Kenti Vaziyet Planı (1. Bey Konağı, 2. Gözetleme Kulesi ve Kale Kalıntısı, 3. İşlikler, 4. Mezar Yapıları ve Lahitler, 5. Konut Yapıları, 6. Rahipler Alanı ve Apollo Surius Tapınağı, 7. Hristiyanlık Dönemi Dini Mimarisi)

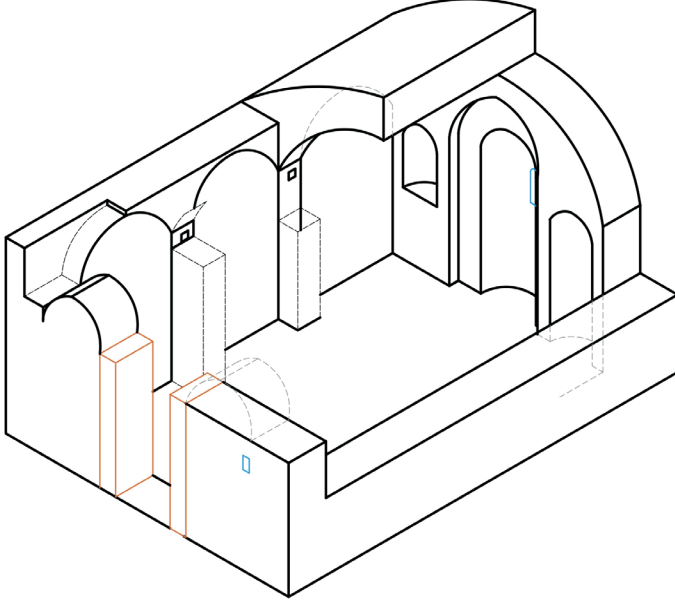
Çizim 2: Sura (Soura) Şehir Kilisesi Planı

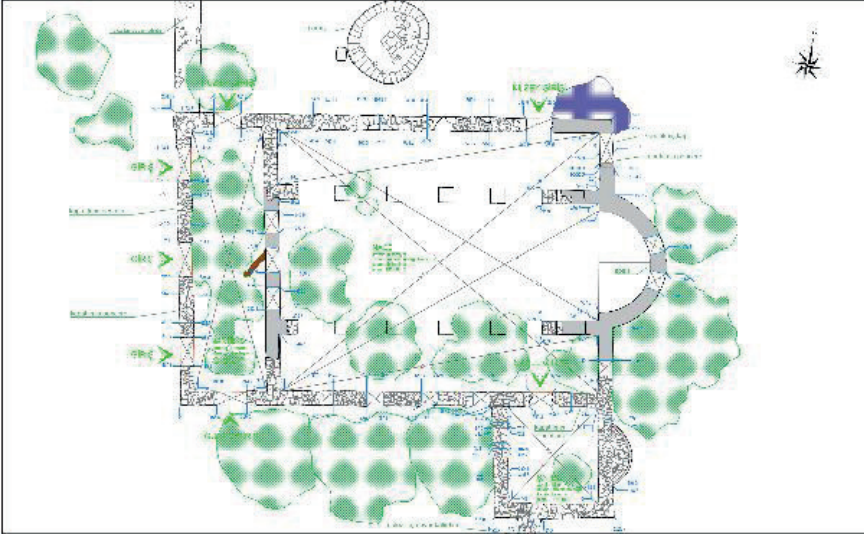
Çizim 3: Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 1 Numaralı Kilise apsisi, doğudan görünüm

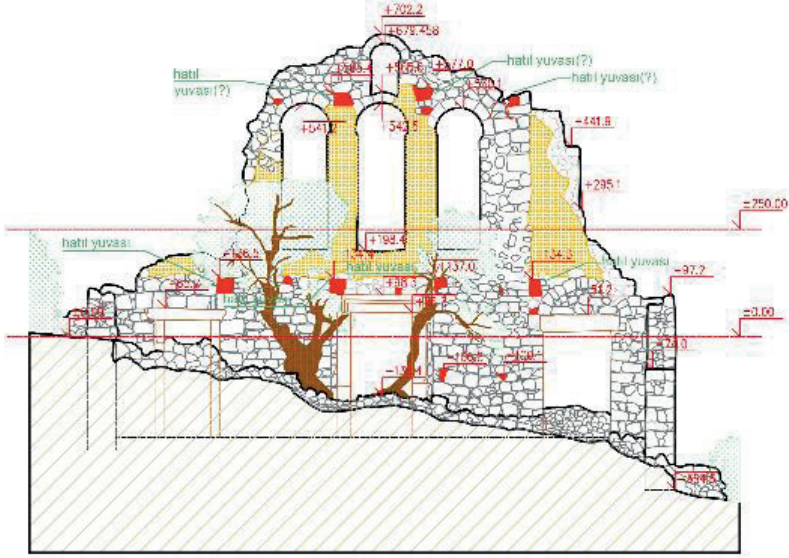
Çizim 4: Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise kuzey duvarı

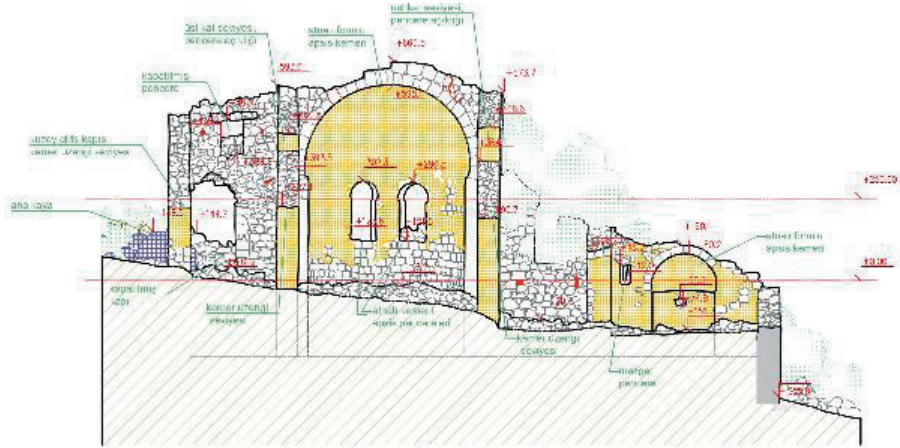
Çizim 5: Sura (Soura) Şehir Kilisesi, 3 Numaralı Kilise Restitüsyonu

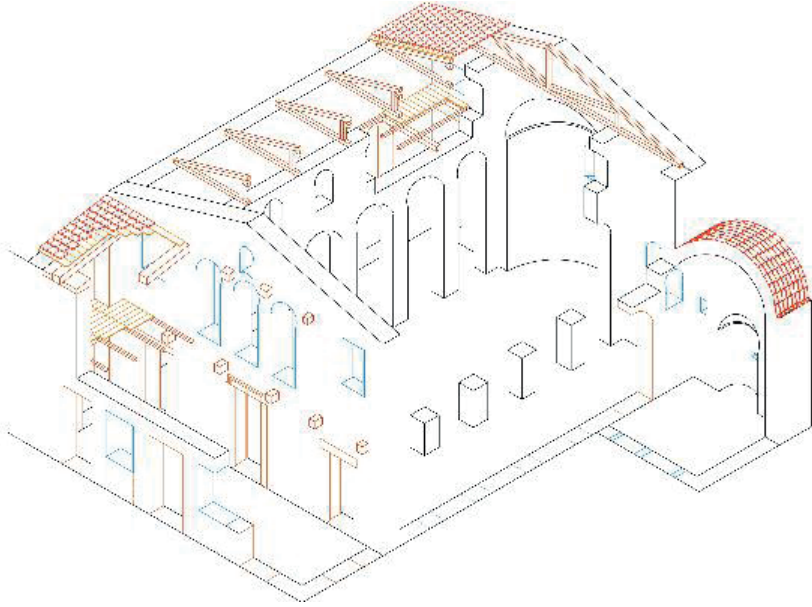
Çizim 6: Sura Vadi Kilisesi Planı

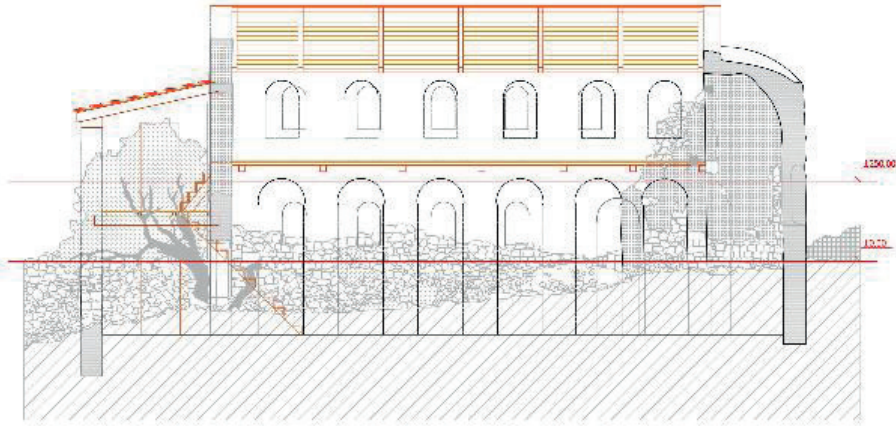
Çizim 7: Sura Vadi Kilisesi, narteks doğu duvarı

Çizim 8: Sura Vadi Kilisesi, doğu duvarı, batıdan görünüm

Çizim 9: Sura Vadi Kilisesi Restitüsyonu

Çizim 10: Sura Vadi Kilisesi Restitüsyonu